

УДК 821.161.2-92-94/-95.09“189/190”І.Франко

ГЕНЕРАЦІЙНА ТЕОРІЯ ІВАНА ФРАНКА

Олена ЛУЦИШИН

*Інститут Івана Франка НАН України,
вул. Драгоманова, 18, Львів, 79000, Україна,
e-mail: olenkaluc@ukr.net*

Статтю присвячено генераційній теорії Івана Франка. Зосереджено увагу на Франковому трактуванні літературного покоління. І. Франко прагнув визначити не лише відмінні риси (протистояння) поколінь, а й їх наступність, що проявлялося і в галузі форми, і в техніці, тематиці, проблематиці, творчості, в її ідеології та ін. Під час характеристики літературного процесу – від XIX століття починаючи, І. Франко часто оперував терміном «генерація», трактуючи його дещо ширше, ніж літературне покоління. Переважно він зосереджувався на тій українській інтелігенції, що репрезентує свої «літературні сили». Потвердженням цього є окреслення трьох найвизрашніших поколінь українства з їх чільними представниками (П. Куліш, М. Драгоманов, М. Грушевський), а відтак – трьох шкіл національної літератури.

Ключові слова: літературний процес, літературне покоління, генерація, літературознавство, наступність і боротьба поколінь, школи національної літератури.

Зміна поколінь з усією складністю їхніх взаємозв'язків, суперечностей, а то й гострої боротьби є винятково важливою складовою розвитку літератури. Адже вивчення літературного процесу в його історичній еволюції охоплює багато різних параметрів, потребує осмислення явищ різного порядку – від напрямів та шкіл до елементів стилю, притаманних і цій епосі, і творчості окремого письменника. Окресленню можливостей, які вона відкривала перед науковцями дослідження суспільних, культурних, літературних процесів крізь призму генераційного чинника була присвячена робота секції «Теорія поколінь» Міжнародної міждисциплінарної конференції «Батьки і діти: генераційний фактор і можливості постколоніальних студій в літературах Центрально-Східної Європи і Балкан», що її організували і провели 15–16 травня 2014 року відділ теорії літератури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України та відділ україністики Інституту слов'янської філології Вроцлавського університету за участю Міжнародної асоціації гуманітаріїв. Активні рефлексії на тему генераційного наративу свідчать про виняткову продуктивність і перспективність генераційного підходу до вивчення явищ культури загалом і літератури зокрема. Для української літературної ситуації такий ракурс дослідження є особливо важливим і привабливим з погляду результатів спостережень. Досить згадати хоча б суперечки про роль шістдесятників у боротьбі проти соцреалістичних канонів або загострене і чи не конфліктне «з'ясування стосунків» з минулими представниками авангарду, нових генерацій у літературних обставинах сучасності. З огляду на все це важливо звернутися до попереднього досвіду української

літератури, зокрема до того, як трактував і розумів літературне покоління І. Франко. Отже, перед нами стоїть завдання – охарактеризувати генераційну теорію І. Франка, визначити її особливості.

При характеристиці літературного процесу – від XIX століття починаючи, І. Франко часто оперував терміном «генерація», трактуючи його дещо ширше, ніж літературне покоління. Як правило, в центрі його уваги та українська інтелігенція, що репрезентує свої «літературні сили». Потвердженням цього може бути хоча б характеристика трьох найвиразніших поколінь українства з їх чільними представниками (П. Куліш, М. Драгоманов, М. Грушевський), а відтак – трьох шкіл національної літератури (саме школами І. Франко їх і називав): «формально-національна», «радикально-соціальна» і «національно-радикальна». Як бачимо, соціальна і національна ознаки покладено в основу цієї «класифікації», хоча хронологічний її елемент також безсумнівний. Ясна річ, усе це чітко зумовлено загальними обставинами саме XIX століття, коли проблеми національного буття в Україні були гранично загострені і потребували першочергового розв'язання. Суто літературні питання тут залишаються начеб на другому плані.

Літературні генерації Франко-критик і літературознавець розглядав у загальноприйнятому хронологічному аспекті – за десятиліттями або двадцятиліттями. Показовими щодо цього є такі його праці, як «З останніх десятиліть XIX віку», «Старе й нове в сучасній українській літературі», «Стара Русь», а також огляди-рецензії збірників, альманахів, де виступали представники різних літературних поколінь. Письменник неодмінно дотримувався при цьому методологічних вимог до історика літератури, які він ще 1891 року цитував з відомого тоді берлінського професора Еріха Шмідта. А саме: історик національної літератури повинен досягнути те, що називають «духом генерації» і «прослідити, як впливи одної генерації захоплюють другу, бо ж генерації, як періоди літературні, так як періоди в розвою одиниці, – не мають між собою різних границь, не чергуються між собою так, як вояки на стоянці [5, т. 41, с. 12].

Франків аналіз визначальних рис «Молодої України» як генерації (1890–1900), зіставлення творчої манери прозаїків старшого та молодшого поколінь кінця XIX – початку XX століть (ліриків та епіків) у франкознавстві висвітлено з достатньою повнотою. Фактично всі відзначають, що дослідник цих явищ української літератури глибоко збагнув їхню сутність і на цій основі визначив перспективи загального розвитку національного письменства в напрямі поглиблення психологізму, посилення сугестивності, об'єктивності спостережень, ліризму та ін.

У статті «З останніх десятиліть XIX в.» І. Франко визначив провідні риси генерації, що окреслилася між 1880 і 1900 роками, називаючи її «Молодою Україною». На відміну від європейських утворень чи спільнот національно-визвольної спрямованості з аналогічними назвами («Молода Європа», «Молода Італія», «Молода Польща», «Молода Німеччина» та ін.) «Молода Україна» не була оформлена організаційно, хоча, безперечно, за духом своїм споріднена з ними. Як відзначила О. Забужко, «інституційно “Молода Україна” як така не існує, залишаючись не більше ніж метафорою – зате точною й місткою – на ознаку інтелігенції “франківського періоду”» [1, с. 14]. За спостереженнями дослідниці, франківський період чітко детермінований на початку – репресивними

санкціями уряду царської Росії 1863 і 1876 років проти української мови, «а значить, і супроти всієї, лінгвоцентрично орієнтованої, культури, які зумовили її переміщення до українських земель під Австрією» [1, с. 13], і завершується скасуванням цих санкцій після революції 1905 року, коли «повільне розкріпачення українського слова і створення умов правомірного громадянського існування почало відновлювати тяжіння українських земель до своїх природних – географічних та історично витворених центрів [1, с. 13–14].

Оскільки націєтворча функція інтелігенції реалізовувалась і через слово, І. Франко суто літературні питання розглядав у нерозривному зв'язку з духовним, політичним буттям нації. У літературному плані нову генерацію визначало якісно інше розуміння письменства та його завдань – воно повинно бути «по змозі вірним зображенням життя, і то не мертвою фотографією, а образом, огрітим власним чуттям автора, надиханим глибшою ідеєю» [5, т. 41, с. 496]. Серед представників «Молодої України» І. Франко називав і характеризував О. Кониського, А. Свидницького, Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького, зачисляючи до них і себе самого.

Іван Франко визначив не лише відмінні риси (протистояння) поколінь, а й їх наступність, що проявлялося і в галузі форми, і в техніці, тематиці, проблематиці, творчості, в її ідеології та ін. Наприклад, за спостереженнями І. Франка, О. Кониський намагався бути посередником між старшою та молодшою генераціями в Галичині. Бориса Грінченка, Агатангела Кримського, Гната Хоткевича дослідник теж характеризував під цим кутом зору, вважаючи їх людьми перехідної доби, генерацією тих, що вмирають у дорозі. В Україні над ними тяжіло прокляття «зацофаного осередка, непчатого перелога» [5, т. 41, с. 516]. Пізнавши мету, вони прагнули її досягти, але інертна сучасність не давала їм цього зробити. Цілком очевидно, що до такого покоління належав і сам І. Франко та навіть його наступники. У листі до А. Кримського від 26 серпня 1898 року І. Франко писав: «У науці і публіцистиці я був і, мабуть, усе буду тільки дилетантом. Мене тягне і сюди і туди, я силкуюся пізнати се й те питання, а коли берусь писати про нього, так се головно для того, що ніхто компетентніший про нього не пише. Я більш популяризатор, ніж оригінальний учений. Зрештою, се вже ви оцінюйте як знаєте, Вам збоку видніше» [5, т. 50, с. 115]. Упускаючи питання про скромність автора цих тверджень необхідно визнати, що тягар «непчатого перелога» (хоч і не давав Франкові та його сучасникам концентруватися на суто наукових проблемах і вимагав постійного загострення національної та громадянської самосвідомості) ще чекає належної оцінки в сучасному літературознавстві. Але логіка Франкових міркувань і хід його теоретичних думок у методологічному плані становить значний історико-літературний інтерес.

Яким би монолітним не було покоління, у ньому завжди кожна творча індивідуальність має своє місце і «ранг» (провідник, наслідувач, майстер, метр, учень і т. ін.). І. Франко розрізняв у генераціях людей діяльних, потенційних «борців» (Драгоманов, Кримський, Кониський, Грінченко) і спокійних, врівноважених «артистів» у дослівному розумінні слова (Панас Мирний, І. Нечуй-Левицький, В. Самійленко, М. Коцюбинський та ін.). На відміну від неспокійних, охочих до праці та полеміки натур (а таким був і сам І. Франко) теоретик виділяв письменників, діяльність яких майже виключно художня (артистична): «нові ідеї, нові літературні форми мають для них чисто артистичне значення» [5, т. 41,

с. 517]. Проте такий розподіл «ролей» у кожному поколінні аж ніяк не вивищував один тип письменника над іншим, а радше свідчив про особливості діяльності митців, що так чи так позначалося на їхній творчій манері. За всієї умовності і схематизму такого поділу в ньому є певне раціональне зерно. Крім того, за спостереженнями вченого, характерною ознакою XIX, XX століть було розмаїття стилів, напрямів, непорушне право творчої індивідуальності на самовизначення. Письменників об'єднували не так видатні особистості, як провідні ідеї. Провідними ідеями XIX, XX сторіч якраз і були ідеї демократизму, свободи людини і народності. Їхній вплив не міг не позначитися на літературній еволюції. І. Франко писав: «Література в її цілості чимраз більше починає ставати неподібною до школи, де все підігнано під один шаблон, під одні правила, а чимраз більше подібна до життя, де ніщо не повторяється, де нема правил без виїмків, нема простих ліній і геометричних фігур, де панує безкінечна різноманітність явищ і течій» [5, т. 41, с. 525]. Він звертав увагу на ще один аспект літературного розвою: порівняно з попередніми віками стало менше «поетичних шкіл», підрядних поетів, що йдуть слідами великих майстрів, бо, об'єднуючись довкола провідних ідей епохи, вони мали змогу виявити власну індивідуальність, знання, талант.

Еволюція літературних напрямів та зміна поколінь як природні процеси загальнолітературного поступу у Франковій теоретичній концепції мали багато дотичних точок: зміною поколінь він пояснював розвиток літературних напрямів і навпаки – літературні напрями впливали на формування поколінь. Якісні ознаки літературної еволюції (напрямок) та хронологічні константи (покоління) взаємно доповнювали одне одного.

Іван Франко неодноразово наголошував на тих моментах, що свідчили про спадкоємність літературних генерацій. Скажімо, покоління Бориса Грінченка, Олени Пчілки, Лесі Українки, Василя Щурата, Осипа Маковея і самого І. Франка підготували ґрунт, на якому виросла найновіша генерація, яка прагнула «цілком модерним європейським способом зобразити життя українського народу» [5, т. 33, с. 142] і цільними представниками якої стали О. Кобилянська, В. Стефаник, Л. Мартович, А. Крушельницький, М. Яцків, М. Черемшина.

У статті «Старе й нове в сучасній українській літературі» на прикладі представників старшого покоління – Панаса Мирного та І. Карпенка-Карого і молодшого – М. Коцюбинського та В. Стефаника І. Франко порівняв два способи трактування дійсності, назвавши перших «епіками», а других «ліриками». Полемізуючи зі С. Русовою, дослідник ставить і дає відповідь на питання: чи прогресує українська література загалом, а коли так, то в якому напрямі? Вивчення цієї проблеми, на думку І. Франка, не лише сприятиме міжнародному визнанню національного письменства, а й допоможе йому зорієнтуватися щодо перспектив наступного розвитку. Новаторство молодшої генерації, яку репрезентували В. Стефаник та М. Коцюбинський, полягало не у виборі тем, а у способі їхнього художнього трактування, у новизні літературної манери. Якщо представники старої школи (Панас Мирний, А. Свидницький, І. Нечуй-Левицький, І. Карпенко-Карий) малювали широкі картини українського життя, «як бачили їх оком пильного, любов'ю надиханого обсерватора або іноді мораліста та

судді», ставили перед собою завдання описати певні громадські та економічні порядки, ілюструючи їх відповідними типами героїв, чи змалювати, як розвивається той чи той характер у певному оточенні, то молода генерація обрала іншу вихідну точку, іншу мету та техніку. Це, зрештою, дуже відома Франкова думка: «Для них головна річ людська душа, її стан, її рухи в таких чи інших обставинах, усі ті світла й тіні, які вона кидає на ціле своє оточення залежно від того, чи вона весела, чи сумна» [5, т. 35, с. 108]. Хрестоматійним стало і Франкове визначення нової творчої манери за образом магічної лампи, котра немов поміщена у душах героїв і освітлює все довкілля настільки, наскільки падають на нього їхні чуттєві рефлексии.

У творах таких письменників, як В. Стефаник, М. Коцюбинський, О. Кобилянська, Л. Мартович, О. Маковей, М. Черемшина, відчувалася переможна хвиля ліризму, нахил до ритмічності та музикальності як елементарних виявів зворушень душі, були відсутні довгі описи, на відміну від своїх попередників вони вели об'єктивнішу оповідь, традиційний оповідач щезав, читач сприймав світ та людей очима героїв. Нова белетристика, а саме вона була у центрі тодішніх досліджень І. Франка, вже не нагадувала великий, побудований за усіма правилами архітекτονіки будинок, вона зосереджувала увагу не на зовнішніх подіях та описах, а на внутрішніх душевних конфліктах героїв. «Не об'єктивне, протоколярне представлення мають на меті автори, а збудження в душі читачів аналогічного чуття чи настрою всякими способами, які дає мова і злучені з нею функції нашої фантазії» [5, т. 41, с. 526]. Здобутками нової творчої манери були артистична форма, мелодійність слова, ритмічність бесіди, відсутність абстрактів, довгих періодів та речень. Критикові імпонувала відсутність шаблонності в новому письменстві, сміливі і незвичайні порівняння, незакінчені речення, півтони, тонкі натяки. Ці досягнення І. Франко вважав найвищим досягненням поетичної техніки, яка, на його думку, вже перестала бути технікою, а стала відповідною душевною організацією авторів, витвором їхньої високої культури.

Ще одним доказом зросту національної сили, а відтак свідченням літературної еволюції, на думку І. Франка, стала поява в українському письменстві 80-х років ХІХ століття плеяди талановитих представниць жіноцтва – Олени Пчілки, Лесі Українки, Одарки Романової, Надії Кибальчич, Дніпрової Чайки, Людмили Старицької, в Галичині – Наталі Кобринської, котра організувала жіноче товариство та видала альманах «Перший вінок». Дещо дискусійними видаються твердження критика про консервативну природу жіноцтва, котре «більш дотримується форми, ніж чоловіки, через них в українських сім'ях знаходила місце псевдоаристократичність, московська чи польська, байдужість до українства» [5, т. 41, с. 503]. Тому виступ когорти молодших українок на ниві літератури, які були прихильними до української мови, нових демократичних та народолюбних ідей був доказом того, що «національне почуття будиться вже в самім ядрі українського народу, доходить до тих кругів, де воно звичайно доходить найпізніше і найтяжче» [5, т. 41, с. 503], а це давало надію на прискорення літературного розвою. Висловлюючись сучасною термінологією, І. Франко звернув увагу на формування національної ідентичності українського жіноцтва і мав вагомий підстави з оптимізмом дивитись у майбутнє. Як відомо, серед справжніх досягнень

української літератури того часу І. Франко виділяв творчість Лесі Українки, талант якої, за його визначенням, сильний та мужній, але не позбавлений жіночої грації. Ольга Кобилянська виявила психологічний напрям у прозі. Постаті Лесі Українки, Ольги Кобилянської, а раніше Марка Вовчка не лише органічно вписувалися в національний літературний рух, а й репрезентували нашу літературу в світовій естетичній думці...

Стосунки з представниками наймолодшої генерації українського письменства, власне з новим поколінням його творців склалися в І. Франка вельми непросто. Що то було – конфлікт, неприйняття, непорозуміння чи й нерозуміння взагалі? Без сумніву, І. Франко з радістю вітав нові сили нашої літератури, дивився на них з надією. Інша річ, що не обходилося при цьому без певних напружень. Продуктивним є підхід, при якому варто тактовно розділяти творчість І. Франка як теоретика, критика й історика літератури, аби в історико-літературному (та й теоретичному) плані все стало на свої місця. Про це свого часу писав І. Фізер у статті «Іван Франко: від соціологічної до психологічної зумовленості літератури» [4, с. 53–59].

Отже, І. Франко толерантно і точно трактував процес зміни літературних поколінь, значення його для поступу письменства, зокрема у специфічних умовах української національної літератури. Уроки того історичного минулого важливі і сьогодні. Ми повинні знати їх, розумно використовувати, усвідомлювати теоретично і практично, це – наш обов'язок і нагальна актуалізована сучасністю потреба.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Забужко О.* Філософія української національної ідеї та європейський контекст / О. Забужко. – Київ : Основи, 1993. – 126 с.
2. *Луцишин О.* Категорія «літературний розвиток» у науковому трактуванні Івана Франка / Олена Луцишин. – Львів : [б. в.], 1998. – 140 с.
3. *Луцишин О.* Літературне покоління у науково-критичному трактуванні І. Франка / Олена Луцишин // Дивослово. – 1997. – № 3. – С. 15–18.
4. *Фізер І.* Іван Франко: від соціологічної до психологічної зумовленості літератури / Іван Фізер // Слово і час. – 1993. – № 5. – С. 53–59.
5. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. – Київ : Наукова думка, 1976–1986.

*Стаття: надійшла до редакції 30.03.2017
прийнята до друку 13.04.2017*

IVAN FRANKO'S GENERATIONAL THEORY

Olena LUTSYSHYN

*Ivan Franko Institute, National Academy of Sciences of Ukraine,
18, Drahomanov Str., Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: olenkaluc@ukr.net*

The article is devoted to the generational theory of Ivan Franko. The emphasis is laid on Franko's interpretation of literary generation, its distinctive features (opposition of generations) and its continuity, which appears in the aspects of form and technique, theme and problem scope, art and ideology, and others. In the descriptions of the literary process, starting from the 19th century, Franko often uses the term «generation», interpreting it slightly wider than a literary generation. Typically, Ukrainian intellectuals with a solid «literary power» are in the center of his attention. It testifies to the characteristics of three figures who are the brightest representatives of three generations in the Ukrainian literary landscape (P. Kulish, M. Drahomanov, M. Grushevskiy), and therefore – three schools of national literature.

Ivan Franko, as a critic and literary scholar, considered literary generations in the conventional chronological aspect, dividing them into decades or periods of twenty years. This is indicative in some of his works, such as «From the last decades of the 19th century», «Old and new in modern Ukrainian literature», «Old Rus», as well as in the reviews of books and almanacs that represented the authors of different literary generations. No matter how monolithic the generation was, it always had a place and a rank for each creative personality (leader, follower, master, disciple etc.). Franko singled out the people active in the generation into potential «fighters» (Drahomanov, Krymskyi, Konyskyi, Hrinchenko) and quiet, even-tempered «artists» in the literal sense of the word (Myrnyi, Nechyi-Levytskyi, Samijlenko, Kotsjubinskyi et al.).

In the article «Old and new in modern Ukrainian literature», Franko makes examples of the older (Panas Myrnyi and Karpenko-Karyi) and younger (Kotsjubinsky and Franko Stefanyk) representatives, comparing them in terms of two ways of interpreting reality, calling the first ones – «the Epics», and the second ones – «the Lyrics». The generation-based approach to the study of literary phenomena employed by Ivan Franko resulted in drawing conclusions about the direction of evolutionary change in Ukrainian literature and the prospects for its further development.

The evolution of literary trajectories and generational change had many intersecting points with the natural processes within the general literary progress of Franko's theoretical concepts: he explained the development of literary trajectories through generational changes and vice versa – literary trajectories influenced the formation of generations. The qualitative characteristics of literary evolution (directions) and chronological constants (generation) mutually complemented each other.

The study of the relations of Franko with the representatives of the youngest generation in the Ukrainian literature is a promising endeavor, where one should tactfully delineate Franko as a theorist, critic and historian of literature in order to take into account all historical and literary dimensions. Franko adequately interpreted the process of changing literary generations, its role for the advancement in literature, and particularly – in specific circumstances of Ukrainian national literature.

Keywords: literary process, literary generation, generation, literature studies, continuity and struggle of generations, schools of national literature.